7 sąvokos ir rekomendacijos

Kaip tobulinti socialines ir psichikos sveikatos paslaugas vadovaujantis žmogaus teisėmis grįstu požiūriu?

7 sąvokos

Asmuo su psichosocialine negalia

Tai asmuo, turintis **psichikos sveikatos sunkumų** ar psichiatrinę diagnozę, **ir** susiduriantis su **socialiniais, informaciniais ar visuomenės požiūrio barjerais.** Negalia patiriama situacijose, kai minėti barjerai neleidžia pilnai pasinaudoti savo teisėmis. Pavyzdžiui, sunku susirasti darbą, aplinkiniai atstumia, trūksta pagalbos. Taigi dalis žmonių, turinčių psichikos sveikatos sunkumų, patiria negalią, kiti – ne, kadangi gauna tinkamą pagalbą ir paramą. Dėl to terminas psichosocialinė negalia yra tinkamesnis nei psichikos negalia. Taip pat svarbu pabrėžti, kad negalia neapibrėžia viso žmogaus. Kiekviena(-s) turi skirtingų bruožų, savybių, pomėgių, svajonių, laikosi sau priimtinų vertybių. Tai svarbesni faktai apie žmogų nei jo ar jos negalia.

Asmuo su intelekto negalia

Tai asmuo, turintis **smegenų raidos sutrikimų** nuo gimimo **ir** susiduriantis su **socialiniais, informaciniais ar visuomenės požiūrio barjerais.** Negalia patiriama situacijose, kai minėti barjerai neleidžia pilnai pasinaudoti savo teisėmis. Pavyzdžiui, sunku susirasti darbo, informacija pateikiama per daug sudėtinga kalba, trūksta pagalbos. Asmuo su intelekto negalia geba mokytis, įgyti darbinių įgūdžių, gali gyventi pilnavertį savarankišką gyvenimą. Intelekto negalia taip pat neapibrėžia viso žmogaus. Asmenys su intelekto negalia gali patirti psichikos sveikatos sunkumų, kaip ir žmonės be intelekto negalios. Negavę tinkamos pagalbos, dalis jų patiria intelekto ir psichosocialinę negalią.

Įtrauktis

Procesas, **transformuojantis visuomenę** taip, kad joje gerai jaustųsi **visi** asmenys. Nėra tapatu integracijai, kuria siekiama asmenį priimti į visuomenę. Integracijos pavydžiu galėtų būti bendrojo lavinimo mokykloje sudaryta vaikų su negalia klasė, o įtraukties – klasė, kurioje vaikai su negalia ir be negalios mokosi kartu, užtikrinant reikialingą individualizuotą pagalbą.

Savarankiškas gyvenimas

Visi žmonės turi teisę gyventi savarankiškai. Tačiau gyventi savarankiškai **nereiškia gyventi vienui vienam!** Aplinkinių pagalba įvairiose situacijose reikalinga ir žmonėms be negalios, ir su negalia. Tam tikrais atvejais savarankiškai gyvenantiems žmonėms su negalia gali reikėti aplinkos ar sąlygų **pritaikymo**, pagalbos **priimant sprendimus** ar kitos individualios pagalbos. Tokią pagalbą gali teikti asmeniniai asistentai. Jie sprendimus priima ne už asmenis su negalia, bet kartu su jais, sudarydami galimybes visiems žmonėms gyventi pilnavertį gyvenimą

Atsigavimas (angl. recovery)

Tai **būsena**, kai žmonės, turintys psichikos sveikatos sunkumų patirtį, jaučiasi gyvenantys **prasmingą, pilnavertį** ir **malonų** gyvenimą, turi vilties ateičiai. Tai ir procesas – **kelias** atsigavimo link. Žmonės visuomet gali **patys nuspręsti**, kas jiems yra atsigavimas. Psichikos sveikatos sunkumų ar psichiatrinių simptomų panaikinimas nėra būtinas atsigavimui. Mokymasis gyventi su sunkumais, valdyti simptomus padeda siekti atsigavimo. Taip pat ir individuali pagalba, užtikrinanti asmens savarankišką gyvenimą.

Paslaugos bendruomenėje

Tai spektras paslaugų, kurios leidžia asmeniui gyventi **pilnavertį gyvenimą.** Jos apima asmeninę pagalbą, apgyvendinimą, sveikatos priežiūrą, švietimą, įdarbinimą, laisvalaikį ir kultūrą – prieinamus visiems ir visoms, su negalia ar be negalios. Paslaugos bendruomenėje gali būti specializuotos arba bendrojo naudojimo, tačiau bet kokiu atveju – įtraukios.

Universalus dizainas

Universalaus dizaino principais rekomenduotina remtis įrengiant bet kurią aplinką, nepriklausomai nuo to, ar ja naudosis žmonės su negalia, ar ne. Tai nėra specialūs reikalavimai, skirti mažumos poreikių patenkinimui. Tai **dizaino filosofija** ir principai, pagal kuriuos įvairios sąlygos, produktai, paslaugos, vietos, pastatai, aplinkos detalės, informacijos šaltiniai bei medijos nuo pat pradžių kuriami taip, kad jais galėtų pasinaudoti kuo daugiau **skirtingų žmonių** ir nereikėtų jų papildomai kiekvienam atskirai pritaikyti. Kai aplinka yra prieinama, patogi, tinkama ir maloni naudoti, tai yra naudinga visiems. Pagrindiniai universalaus dizaino principai – nešališkas naudojimas, naudojimo lankstumas, paprastas ir intuityvus naudojimas, apčiuopiamas naudojimas, pavojaus bei neigiamų pasekmių mažinimas, naudojimas su kuo mažiau fizinių ar kitokių pastangų, dydžio ir erdvės pritaikymas.

7 rekomen-dacijos

Lietuvoje vyksta **deinstitucionalizacija.** Tai procesas, kurio metu kuriama į individualius poreikius orientuota paslaugų bendruomenėje sistema. Atsisakoma didelių, segreguotų institucijų ir vystomos paslaugos bendruomenėje. Šio proceso tikslas ir **šerdis yra žmogaus teisės.** Vadovaujamasi nuostata, kad žmonės su negalia ar turintys psichikos sveikatos sunkumų, gali **atsigauti** ir gyventi pilnavertį gyvenimą kartu su žmonėmis be negalios ar šiuo metu nepatiriančiais sunkumų.

Kaip įgyvendinti šią nuostatą **praktikoje**? Transformuoti sistemą nėra lengva. Juolab, kad pereinant nuo institucinės globos prie bendruomenėje teikiamų paslaugų reikalingas įvairių sektorių **bendradarbiavimas** – sveikatos, socialinio, švietimo, ir kt.

Pagalba – tai ne tik būstų pirkimas ar kitų praktinių problemų sprendimas. Asmenims su intelekto ar (ir) psichosocialine negalia reikia padėti atgauti **autonomiją, orumą, pasitikėjimą savimi, galią** spręsti dėl savo pačių gyvenimų, taip pat atrasti **gyvenimo prasmę**, kurti naujus santykius ir tarpusavio **ryšius**, pradėti arba tęsti mokslus, dirbti, užsiimti kita mėgstama veikla.

2021-2022 metais šio leidinio autorės, VšĮ „Psichikos sveikatos perspektyvos“ ekspertės, atlikto trijų naujai Lietuvoje įrengtų grupinio gyvenimo namų (GGN) teikiamų paslaugų kokybės ir žmogaus teisių padėties vertinimą pagal Pasaulio sveikatos organizacijos „QualityRights“ metodiką. Remiantis šio ir ankstesnių panašių vertinimų rezultatais, Jungtinių tautų (JT) žmonių su negalia teisių konvencijos nuostatomis ir platesnio nacionalinio bei tarptautinio konteksto analize parengtos **rekomendacijos** nacionaliniams ir savivaldos **sprendimų priėmėjams**.

Šios rekomendacijos gali padėti **vystyti įgalinančias bendruomenines**, socialines ir psichikos sveikatos **paslaugas**. Tokias, kurios išties atitiktų JT žmonių su negalia teisių konvencijos nuostatas ir kurtų visuomenę, kurioje gera visiems.

1

Savivaldos lygmeniu turi būti sistemiškai užtikrinta galimybė **laisvai pasirinkti ir nuspręsti**, kur ir su kuo gyventi, sudarytos sąlygos gyventi po vieną. Asmeninis būstas, gyvenimas namuose su asmenine pagalba, kuomet gali pasirinkti kur ir su kuo gyvensi bei gauti individualų įvertinimą ir pagalbą – tai žmogaus teisių įgyvendinimą užtikrinantis kelias į savarankišką gyvenimą bendruomenėje.

2

GGN ir apsaugotas būstas turi būti naudojami tik kaip **tarpinės stotelės** savarankiško gyvenimo link. GGN turi orientuotis į asmenų kasdienio gyvenimo įgūdžių tobulinimą ir lūkesčius. Ypatingai svarbu padėti žmogui įsidarbinti, išlaikyti save, mokytis visą gyvenimą, jeigu toks poreikis yra išreiškiamas. Siekiant kurti įtraukias paslaugas, GGN **neturėtų būti vystomi kaip pagrindinė** deinstitucionalizacijos **priemonė**. Ši paslauga neužtikrina pilnos asmens teisės į pasirinkimą, kur ir su kuo gyventi, nesuteikiama galimybė gauti individualizuotos asmeninės pagalbos, ją apriboja tokios normos kaip, pavyzdžiui, bendrai nustatytos pagalbos teikimo valandos.

3

Reikalingas tikslingas lėšų planavimas, siekiant **sistemiškai** ir **procedūriškai užkirsti kelią** situacijoms, kuomet GGN asmeniui tampa ilgalaikiu apgyvendinimu be tolimesnės perspektyvos gyventi savarankiškai. Kiekvienas asmuo turi teisę gyventi savarankiškai su asmenine pagalba.

4

Savivaldos lygmeniu turi būti vystomas bendruomeninių paslaugų prieinamumas, tokios paslaugos kaip **apgyvendinimas**, suaugusiųjų **švietimas** ir **įdarbinimas** turi būti prieinamos žmonėms su intelekto ar (ir) psichosocialine negalia. Šiuo metu asmenims su intelekto ar (ir) su psichosocialine negalia įsidarbinti bendruomenėje yra sunku – trūksta individualių įdarbinimo paslaugų, o bendrosios – neprieinamos. Ypatingai svarbus **savivaldybės vaidmuo** vystant naujas bendruomenines paslaugas bendruomenėje. Savivaldybė privalo **įvertini esamus žmonių poreikius** ir pagal tai plėtoti įvairias, į asmenį orientuotas, įtraukias socialines paslaugas, tokias kaip asmeninio asistento pagalba, savitarpio pagalba, pagalba krizių atvejais, laikino atokvėpio paslaugos ne tik įstaigose, bet ir žmonių namuose. Sprendžiant šias problemas yra būtinas glaudesnis **tarpinstitucinis** bendradarbiavimas.

5

Savivaldybė turi užtikrinti, kad žmonės su intelekto ar (ir) psichosocialine negalia galėtų dalyvauti visuose bendruomeniniuose procesuose ir gauti visas reikiamas paslaugas. Bendrosios visuomeninės paslaugos turi būti plėtojamos vadovaujantis **universalaus dizaino** principais – taip, kad jomis galėtų naudotis kuo daugiau **skirtingų** žmonių.

6

Nacionaliniu ir savivaldos lygiu būtina vykdyti visuomenės informavimo ir **švietimo** veiklas, skatinančias įtrauktį ir pagarbą visuomenės narių įvairovei. Šiam tikslui turi būti pasitelkiamos ilgalaikės sąmoningumo didinimo kampanijos. Siekiant gilinti įvairių visuomenės grupių žinias ir supratimą apie negalią, žmogaus teisėmis grįstą požiūrį į psichikos sveikatą vertinga pasitelkti **psichikos sveikatos raštingumo mokymus**. Jie padeda formuoti priimančią visuomenę, kurioje visi gali gyventi lygiavertį gyvenimą ir nepatiriant diskriminacijos.

7

Paslaugų teikėjų **kvalifikacijos kėlimas** ir kompetencijų tobulinimas yra būtina sąlyga siekiant užtikrinti kokybišką paslaugų teikimą. Ypatingai svarbu formuoti žmogaus teisėmis grįstą supratimą tiek apie negalią, tiek apie psichikos sveikatą. Darbuotojos ir darbuotojai turėtų ne tik teoriškai išmanyti JT žmonių su negalia teisių konvenciją, bet dirbti tęstinį darbą mokymų ir supervizijų metu reflektuojant savo nuostatas į žmones su negalia bei jų patiriamus psichikos sveikatos sunkumus. Tai sustiprintų specialisčių ir specialistų gebėjimus formuoti ir palaikyti **lygiavertį santykį**, didintų jų pačių motyvaciją ir prasmės darbe pojūtį.

Iceland
Liechtenstein
Norway

Active citizens fund

PSICHIKOS
SVEIKATOS
PERSPEKTYVOS

Šis informacinis leidinys parengtas projekto „Pokyčių sparnai – žmonių, turinčių intelekto ir/ar psichosocialinę negalią, įtrauktis ir teisių užtikrinimas Lietuvos regionuose“ (Nr. K1-O3-PK-D-021) rėmuose. Projektas finansuojamas Aktyvių Piliečių Fondo, kuris yra EEE finansinio mechanizmo dalis, lėšomis.

© VšĮ „Psichikos sveikatos perspektyvos“, 2022